

Kritikai Napló.

Joyce : Ulysses.

Ortega, korunknak talán legnagyobb kritikusa, midőn az új művészetet kell jellemeznie, három írónévre hivatkozik. Proust, Ramon, Joyce: ez az az óriás-triász, melynek közös irodalmi stigmáiból, épen mert tagjai hajlamra, osztályra, temperamentumra annyira különbözök, a legszemléltetőbben olvashatta ki a kor-irodalom faj és egyéniség fölötti természetét.

Akik azonban ily előkelő kritikusok véleményét hallva, felgyúlt kíváncsisággal vették kezükbe Joyce főművét: az Ulysses-t, bizonyára kevesen jutottak túl a hatalmas könyv századik oldalán. Ha át is vergődtek valahogy a táj-, csibész- és saját gyártású szavak szótárral is alig járható sűrűjén s a mondatficamító ötletek elképesztő nehézségein, elkedvetlenítette őket a benyomás, hogy ez a mammut-könyv végre is csak kitartó klaunkodás, hét-százoldalas vicc, száz vigyorra hasadó százfele vágó fintor: az élő és halott irodalom hosszadalmas és elég durva Batrachomyomachiája. Lehet, hogy a nagy műfajok csakugyan bomlóban vannak s ilyenek a bomlás végtermékei: ezek az irodalmi hullajelenségek azonban engem ép oly kevéssé érdekelnek, mint azoknak a festőművészeknek az élcei, akik valódi szívacsot ragasztanak a csendéletükbe, csak-hogy a művészetet minél kiadósabban bomlasszák.

Mások, akiknek van türelmük, hogy ezen az élc-benyomáson áthatoljanak s elég szívósak, hogy Joyce figuráit Dublin egyik sarkából a másikba kísérvék, anélkül, hogy az egész művet át tudnák tekinteni: igen könnyen bele-szédülnek a részletek pszichológiai és tárgyi gazdagságába, azt hihetik, az Ulysses roppant méretű, alaktalan mű,

amelynek sem eseménye, sem szerkezete nincs, zürzavaros életbozót, amelyben emberek tolonganak össze-vissza s gondolatok özönlenek át minden rend nélkül az agyvelőn. A könyv célja: tétova ötleteik gőzkörében imbolygó alakokat támolyogtatni át e káotikus, köveivel szinte ide-oda-hullámzó nagyvárosban. Az embereknek nincsenek éles körvonalaik, csak áramló szellemi tartalmuk. Nem válogatnak: a szeszélyes, véletlenül felszínre jutót épúgy elénkdobják, mint a jellemző megfontoltat s ahogy a jellemek sem rendeződnek éles terv szerint, a regény is elereszti az amúgyis szabadjárahagyott lelkeket s várja, össze-vissza áramlásukból miféle élet alakul ki.

Az így felfogott Ulysses esetleg már lelkesedést is válthat ki. Az olvasó, aki ennyit lát belőle, magasztalhatja roppant életbőségét, az alakok Freud-tüli komplikáltságát: a klaunból megdőbentő polihisztort s nagy, sémamentes pszichológust fog kihámozni. Azonban az ő képe még mindig elég kevéssé hasonlít a valósághoz. Az Ulysses nem az az amorfi, rendezetlen, szabadjára hagyó alkotás, amelynek ez az élet és pszichológia-lelkes (tehát tizenkilencedik századból ittfelelt) olvasó képzeli. Modern művekhez távlat kell. Az ember olvasás közben nem látja őket, csak amikor már elolvasta és kissé hátrább áll. A műélvezés kétrészből áll: amíg olvasod, a részletekkel küszködés s amikor elolvastad: összeállítod. Aki ezt az utólagos összeállítást elmulasztja, az pl.

a Proust-féle komponáló óriásban csak a megfigyelőt fogja csodálni s regényét, mint egyik kiváló kritikusa, csont nélküli, csak pulpából álló műnek tekinti. Utólag rekonstruálva az Ulysses sem az a zürzavaros alkotás,

amelynek a részletei mutatják. A pszichologia bizonyos fokig a káosz tudománya és Joyce csakugyan igen nagy pszichologus is. Az Ulysses azonban művész, tehát formák konstruálója írta, aki csak annyira ereszti szabadon a káoszt, amennyire elgondolt formái engedik, a káosz itt nem önmagáért van, hanem a rendért, amely kiengedi. Rögtön kitűnik ez, mihelyt valamiféle kampanilet találunk, amelyből ezt a lenn útvészítő várost fölülről tekinthetjük át.

Az Ulysses dedalusí mű s nyitja maga Joyce, aki e regényben csakugyan a Stephen Dedalus néven szerepel. Nem ő a hős, de a hős az ő ellenalakja: közvetetten, de belőle él. Az író is őt s nem a hőst mutatja be a három első, prólógus-fejezetben, elébb a stepheni hangulatnak kell belénk ivódnia, aztán jöhet Bloom; a Telemachia után az Odyssea. A regény egy tengerparti omladékoronyban kezdődik, amelyet Stephen és barátja néhány fontért bérelnek a hatóságtól. Stephen, aki különben tanító, epikai minőségében: az író bárd, már amilyen egy huszadik századbeli író bárd lehet. A barátja jezsuitának csufolja, ő azonban azzal vádolja magát, hogy megölte az anyját, aki hiába kérte: a halásos ágya mellé sem volt hajlandó leterdelni s egy kis hitet szimulálni. Jezsuita és ateista. Komor, belülről megkötött, alapjában vallásos természet, de a világgal szemben csupa megvetés, hősi hitetlenség, szikrázó gúny. Ő a heroikusan megkötött és heroikusan fölszabadult emberiség, akinek a hagyomány vérébe égetett kín s a lázadás gyökérszagatás. Ebben az egynapos eposzban vele csak annyi történik, hogy kikapja és elkölti a tanítói fizetését, egy könyvesboltban Shakespeareról vitatkozik, a szülő otthon orvosi szobájában iddógáló barátai közt összeakad Bloommal a főhőssel, akivel együtt züllí át az éjszakát s hajnalban együtt bumliznak haza.

Ezzel a dacosan szögletes Stephen-nel szemben, akihez ezer esztendő angol és katolikus hagyománya s a mai világnézet-omlás kellett, Bloom, a simulékony, egyszerű zsidócska: az ősbib, ősztönös, differenciálatlan, furfangosan élvsóvár, szellemileg kötetlenebb s az életben mégis jobban meghempergő ember. Bloomot Stephen üti főhőssé, kettejük nem igen firtatott, de állandóan éreztetett torz rivalitásából patazkik a darab komor komikuma. Mert Stephen szemében Bloom, ez a keleti zsidó, akinek az apját még Virágnak hívták s Szombathelyről sodródott Dublinbe, csakugyan hős, csakugyan Ulysses. Stephen minden lázadó virtusa ellenére is az a jezsuita, akinek a barátja csufolja, Bloomm, aki kitért hitéből s a kitért zsidó életrevaló közönyével bolyong ebben a korlátolt ír-világban, simulékonyasága, ijedőssége, papucsférj volta s negyven éve ellenére is a természettől szabad lélek, aki sohasem fikciókkal, mindig a realitással áll szemközt s a realitással szemben époly realisan viselkedik, mint őse: Odysseus. Igaz, hogy cselédje a szarvat rakó feleségének, rabja a vesepecsenyének, elmeredt szemmel eseng a nők után, az utcán is lánya levelét s halott tatája arcát forgatja magába, közben mégis naív ruganyossággal siklik át, társadalom, vallás, házasság köréje feszített hálón s megmarad Bloomnak, mint Odysseus Odysseusnak. Ha Stephen csakugyan hellenizálni akarja Irországot, nem ennek az Odysseusnak a szellemét kell-e rábocsátania? Azonban Odysseus Mr Bloom alakjában: ez valamivel több, mint hellenizálás, ez az angol-ír világ gondosan előkészített arculköpése s azontúl vad öngúny is. Bloom Stephen emberi ideálja s ugyanakkor ennek az ideálnak a torzképe. Egyrészt azt hirdeti: ebben a sztereotípiákhoz láncolt emberiségben így fest az egyetlen szabad ember. Másrészt, ha így is fest: kü-

lőnb, mint ti és legalább is szabadabb, mint én, a lázadó.

Persze, amilyen Odysseus, olyan az Odysseája. Bloom elindul reggel a felesége mellől s visszatér másnap reggel a felesége mellé: a közbeeső huszonnégy óráról szól a hétszázoldalas, nagy formátumú, sűrűn telenyomott regény. Ezalatt semmi rendkívül sem történik vele: elmegy egy barátja temetésére, szappant vesz, megebédel, zugpolitikusok közt vitatkozik, a tengerparton lányokra les, a kórházban egy szülőnő után érdeklődik s átcsavarogja az éjszakát. Minden mozzanatot hatalmas terjedelmű fejezeteket kap, Joyce még réseket is hagy a fejezetek közt, hogy minél jobban elszigetelje a fejezetek anyagát: egy-egy «ének» tartalma voltaképp egy-egy mondatban elmondható: «Emberek járnak keresztül kasul Dublinen». «Mr Bloom s egy lány farkasszemet néznek», «Mr Bloom és Stephen behatolnak Mr Bloom házába». Miután így tizenhat fejezetre, tehát tizenhat mondatra redukálta ezt a Bloom-Odysseát, mindent elkövet, hogy ezt a tizenhat mondatot minél jobban megforgassa stíl és nyelv-leleménye tékozló bőségében. Az Ulysses mind a tizenhat fejezete más és más prózai kifejező módszert használ. Három olyan fejezete is van, amelyben «emberek mennek át Dublinen». Az egyikben Mr Bloom úgy halad utcáról-utára, mint a mai pszichológus regények hősei, belső monológjait vonszolva maga után, a másikban Conme tisztelendő úr a szimultán módszert próbálja ki: találkozik vagy tizenöt emberrel, akik aztán maguk is megindulnak s külön-külön találkoznak egymással: ugyanaz, ami Woolf Mrs Dallowayjában történik, csak képtelenül fölfokozva, míg egy harmadik fejezetben, minden nyolctíz sor külön groteszk fejezetcímeket kap, (az egész regényben nincs több fejezetcím) ilyesfélét, mint a «Korona Hordozója», aki nem más, mint a

korona-jelvényes levélhordó. Egyik fejezetében váratlanul, egyik bekezdésről a másikra, együgyű népmese hangba csap át, «volt egyszer egy ország» s a meseparódia a követhető oldalakon váltakozva felel a dublini történettel, közben a két ér egyre közelebb kerül egymáshoz s végül a mese hőse, mint O'Bloom tör be a zugpolitikusok korcsma-asztalához. A szülőházzal szóló részre teológiai iratok nehézkességével kezd rá, a tengerparti lánycsoport körül viszont a Crooker regények édes szellőit lengeti meg, a regény dereka közel kétszázoldalas dráma, Bloom és Stephen hazatérésének a körülményeit egy káté kérdés-feleleteiből kell kibogoznunk, míg a regény utolsó része egyetlen mondatból álló végehosszanincs felelet a káté utolsó kérdésére.

Ebből azonban hiba volna azt okoskodni ki, hogy az Ulysses paródiagyűjtemény s hogy e stílutánzatok az írásmódor pusztá kifigurázásai. Joycenál a paródia nem ilyen egyszerű, csúfolkodó alkalmazott, hanem résztvesz a pozitív ábrázolásban. Ha a parton ülő fiatal lány köré a tájat a lányregények színeivel pingálja fel s a lány gondolatai a Crooker-regények rózsaszín fürdőjéből emelkednek is ki: ebbe a lányoknak való hangnembe egyre több joycei elem tolatodik, a fenkölt lányból úgy fejlődik ki a huszadik század olcsó szirénje, hogy a Crooker-pikkely is rajtamarad s Bloom sajtótörvényekbe ütköző magánműködésének a szemközti padon ezzel a Crooker szirénével együtt adja ki a szempárbaj teljes lélektani kommentárját. Paródia és ábrázolás közt ravasz szünergizmus van s még az sem véletlen, hogy a kátéforma akkor jut szóhoz, amikor az író Bloom és Stephen közt félig-meddig didaktikus párhuzamot akar vonni. Ember és mitológiai lény féktelenül sokfajta szörnnyeteget termő násza Joycenál a paródia és az ábrázolás házassága.

A monstrumok ezerszer változatosabbak, mint az emberek. Joyce a paródia beházasításával ezt a féktelen alaktermő szörnyszülést akarja biztosítani. Emberek gyermekei többnyire hasonlítanak a szüleikhez, de ember és mithoszi lény házasságából millióféle lény születhetik. Joyce ezt a formateremtő teratológiát használta ki a végletekig. Egy hosszabb tanulmányban szép lenne kimutatni, hogy ez a teremtő teratológia hány alakváltozatot teremt a mű legapróbb egységeiben is. A szörny jelzõt talán minden teremtménye mellé oda lehet tenni, de viszont ennek köszönheti, hogy jóformán minden bekezdése, minden mondata, új, a többitõl elütõ élõlény: külön formatitok.

Mire kell Joycenak ez a teratológiai formatobzódás? Minden forma akkor jogosult, ha egy benyomásnak, gondolatnak, szellemállapotnak legmegfelelõbb teste. Joyce szörnnyetegeivel, mint a kentaurokkal, vagy a delfineikkel, össze kell barátkoznunk, mert olyan hangulatot közölnek velünk, amelyet csak õk közölhetnek. Joyce nemcsak szörnnyetegeket szabadít el; az õ szörnnyei visszaadhatatlan, lényükbõl kifejtethetetlen hangulattal törnek ránk: az õ teratológiai apparátusa szívós törtetés a kifejezhetetlen sűrűjébe. A nyelv új, vakmerõ módokon iparkodik lefülelni a benyomás árnyalatait, az érzékelés és szellemállapot tudatos tarkasága, világos bonyolultsága tör át ezekben a sokszor egészen groteszk mondatfaragásokban. Az író ravasz pszichológiai számítással ránt bele bennünket sajátos formanyelvébe, egyre jobban rájövünk trükkjei magasabb értelmére, követni tudjuk a formák fejezetrõl fejezetre fokozódó osztódási sebességét, amely a közepsõ rész végére tett drámai örvényben éri el presztisszimóját. Az író, aki kissé különönc, de elég realiztikus modorban kezdte, annyira hozzászoktat szelleme

természetéhez, hogy itt már minden nagyobb ugrás nélkül vezetheti át alakjait Dublin egyik esti utcájából a maga Walpurgis éjébe, ahol Bloom halott apjával találkozik s elég a sivatagra gondolnia, hogy egy teve ereszkedjék féltérdre mellette. Aki itt nyitja fel az Ulyssesst, azt hiheti, egy örült modoros firkája; mi elõttünk azonban a megismert joycei élet rekapitulálja magát az ábrázolás magasabb, álomszerű fokán, ahol minden, ami a lélekben megmoccan, a valóságban is alakot ölt: egyszer nem a pszichológia lesz az élet kommentára, hanem az élet a léleké.

Nem akarom túlmagasztalni az Ulyssesst: a részletekben sok a durvaság s bûnéül róható a kicsinyes merészkedés, a mű összhatása azonban kitûnõ: a furcsaságai ellenére is azok közé a könyvek közé tartozik, amelyek nemcsak a léleknek, de már-már a testnek is tonikumai, frissen, dacosan megedzetten szálls ki belõle, mint akit kifutt a szél.

A mûvészet új útja? Nem szenvedhetem ezt a szót. Az én szememben minden nagy író intõoszlop, erre ne jöjjetek, erre minden levegõt elszívtam. Joyce azontúl, épen úgy mint Proust is, épen nem új út, inkább régi törekvések netovábbja. Proustban a lelki rétegek egymásba gyüremkedését ábrázoló lélek-geológia jutott fel séges zsákutcába, azon pedig, amit Joyce csinál, stílus és nyelv vakmerõ, ha úgy tetszik szürrealista ráhangolásán a lelki benyomásokra, az utolsó harminc évben ki tudja hány író vértett már el. Joycenak sikerült s valószínû, hogy utána másoknak is sikerülni fog: a dublini Ulysses csenevészebb unokái elõreláthatólag mind a két kontinensen elzaporodnak. Arról azonban, ami ma igazán új, senkisé tudhatja, hogy melyik összeszorított szájú fiatalember keserû ajkai mögött rejtezkedik.

Németh László.